

Joanna M. Dutka*

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Bartosz Wojciechowski, *Tożsamość narracyjna jako warunek autentycznej podmiotowości prawnej*,
seria: Jurysprudencja, t. 21, Wydawnictwo
Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, ss. 180**

Pojęcie tożsamości zajmuje poczesne miejsce w dyskusjach nad społecznymi i etycznymi problemami współczesnego świata, nie tylko w szeroko rozumianej myśli naukowej, lecz również w rozmaitych odsłonach dyskursu publicznego. Pomimo, skądinąd bardzo ciekawych, propozycji polityki posttożsamościowej, tożsamość oraz jej rozległa teoretyczna oprawa nie tracą na aktualności i raczej nieprędko przejdą na marginesy dyskursu naukowego czy publicznego. Jak wskazała Nancy Fraser, w pełni transformacyjne strategie polityczne wymagałyby odzwyczajania ludzi od tożsamości, do których są przywiązani, co – jak implikuje myślicielka – jest z gruntu niemożliwością¹.

Przeszkodą w zrozumieniu różnorodnych tożsamości jest ich reifikacja, albowiem ujęte dyskursywnie nabierają bardzo często charakteru statycznego i niezmiennego. Nie współgra to bynajmniej z doświadczeniami ludzkimi. Co więcej, taka zreifikowana tożsamość jest odczuwana i interpretowana jako opresyjna – staje się bowiem okowami, zamiast być dla jednostek oparciem. Alternatywną koncepcję, akcentującą dynamiczny charakter, stanowi ujęcie tożsamości jako narracyjnej. Zostało ono zaprezentowane w najnowszej monografii Bartosza Wojciechowskiego pt. *Tożsamość narracyjna jako warunek autentycznej podmiotowości prawnej*, która ukazała się w 2023 r. w serii wydawniczej Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego Jurysprudencja. Co istotne

* ORCID: 0000-0003-1100-3269; e-mail: jd16973@amu.edu.pl

¹ N. Fraser, *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, Routledge, New York 1997, s. 31.

i innowacyjne na polskim gruncie, autor odnosi rozważania dotyczące tożsamości narracyjnej do kontekstu prawnego.

Praca jednoznacznie wpisuje się w nurt podejścia określanego jako narratywizm filozoficzny. W sferze metodologicznej prezentuje perspektywę filozoficznoprawną określaną przez Marka Zirka-Sadowskiego jako „podążanie od filozofii ku prawu”². Wskazując na własne inspiracje, autor podkreśla tradycje kantowską, krytyczną szkoły frankfurckiej oraz filozofii hermeneutycznej. Wywód uzupełnia rozważaniami o charakterze antropologicznym, społeczno-kulturowym czy teoretycznoprawnym (s. 18). Przyjęcie takiej wielopłaszczyznowej perspektywy jest uzasadnione specyfiką tematu książki. Jednocześnie B. Wojciechowski zdecydowanie dystansuje się z jednej strony od pozytywistycznego rozumienia prawa, z drugiej od psychologiczno-kognitywistycznych ujęć podmiotowości.

Struktura książki jest przejrzysta i logiczna. Praca składa się z czterech części: I. *Nowoczesne odczytanie tożsamości i prawa do tożsamości*, II. *Narracja i tożsamość narracyjna*, III. *Studium przypadku opowieści o własnym życiu*, IV. *Autentyczna podmiotowość prawna człowieka w ujęciu narracyjnym*.

W części pierwszej autor analizuje źródła polityki tożsamościowej. Wskazuje, że godność, rozumiana jako wartość samoistna i wrodzona, przynależna każdemu człowiekowi, jest ufundowana na jego tożsamości (s. 25 i nn.). Rozpoczęta tutaj refleksja nad społecznym kształtowaniem się podmiotu i jego tożsamości jest kontynuowana w kolejnych częściach książki. Z perspektywy interakcjonizmu społecznego, podjętego przez autora, społecznie konstruowana autonomia podmiotu realizuje się w kontekście działania i oddziaływania zwrotnego innych jednostek. Na tym polu odbywa się też kulturowo ukorzeniony proces (re)konstruowania sensu (s. 24).

Zapożyczając obrazową analogię Olgi Tokarczuk³, autor porównuje osobowość do grona, podkreślając rolę wielości tożsamości przynależnych jednemu podmiotowi (s. 18). Wiele z tych tożsamości określa poczucie przynależności do grupy, a co istotne, różne grupy, do których przynależy jednostka, mogą nie tylko różnić się od siebie, ale także być w konflikcie (s. 23 i nn.).

Naświetlając źródła społecznych napięć na tle tożsamościowym, B. Wojciechowski akcentuje lęk przed utratą tożsamości. Jak wyjaśnia, tożsamość nadaje istocie ludzkiej pewien wewnętrzny porządek, pozwala jej wyznaczać własne cele, a zatem uodparnia na zewnętrzne wpływy (s. 20 i nn.). Warto zauważyć powiązanie tej diagnozy z przewijającym się w całej pracy twierdzeniem, że posiadanie tożsamości jest dla podmiotu warunkiem możliwości dokonywania wyborów, a zatem warunkiem możliwości bycia wolnym. Utrata czy osłabienie możliwości bycia wolnym wiąże się z negatywnymi dla jednostki konsekwencjami. Niełatwo jest jednak odpowiedzieć na pytanie, co czyni nas tym, kim jesteśmy, co gwarantuje naszą tożsamość i jej ciągłość w czasie. Nastęrcza to oczywistych trudności w kwestii ochrony własnej tożsamości.

² M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 17.

³ O. Tokarczuk, *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.

Nie dziwi więc fakt, że w warunkach kryzysu pojawiają się różnorodne projekty ochrony własnej tożsamości, np. poprzez próby usztywniania czy też „umacniania” wybranych tożsamości grupowych, etnicznych, kulturowych bądź religijnych. Może się to wiązać z próbami renegocjacji i podniesienia statusu oraz wewnętrznej spójności grupy poprzez wykluczanie, zaprzeczenie godności czy próbę uzyskania dominacji nad tymi, których uważa się za zewnętrznych wobec własnej grupy.

Zdecydowanym walorem książki jest odniesienie tej perspektywy do zjawisk dostrzeganych w dyskursach na temat strategii politycznej grup wykluczonych (s. 33 i nn.), np. tych podejmowanych przez feministki czy w grupie społeczności LGBTQ+, w której część domaga się stabilizacji, a nawet usztywnienia esencjonalistycznie ujętych tożsamości mniejszości seksualnych i genderowych.

Warta podkreślenia jest również przeprowadzana przez autora analiza znaczenia prawa do tożsamości na podstawie aktów prawnych (Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁴) i orzecznictwa organów międzynarodowych (Inter-American Court of Human Rights, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej).

Część drugą książki B. Wojciechowski poświęcił rozważaniom na temat narracji i jej roli w kształtowaniu tożsamości, poddając analizie poglądy znanych współczesnych myślicieli. Tutaj ze szczególnym zainteresowaniem odniósł się do koncepcji Alasdaira MacIntyre’a, Charlesa Taylora, Paula Ricoeura, Anthony’ego Giddensa i Davida Carra (s. 45). Zestawiając omawiane przez autora koncepcje, można stwierdzić, że ich wspólnym mianownikiem są wzorce społeczno-kulturowe, stanowiące zasób, na podstawie którego jednostka buduje własną tożsamość (s. 53 i nn.). To właśnie perspektywa społeczna pozwala na nadawanie znaczenia życiowym wyborom, a historia i tradycja nadają stabilności strategiom samorealizacji jednostki w społeczeństwie. Ponadto odnosząc się do poglądów A. Giddensa, autor podkreśla, że jednostka nie jest w tym kontekście bierna, lecz refleksyjnie formułuje i przetwarza swoją tożsamość w procesie autonarracji (s. 67 i nn.).

Analizując warunki kształtowania tożsamości narracyjnej od strony epistemologicznej, autor podkreśla, że historia życia, która może stać się podstawą tożsamości narracyjnej danego podmiotu, winna być zwrócona ku rzeczywistości. Autentyczna autonarracja jest zakorzeniona w relacjach z innymi, we wzorcach dostarczanych przez wspólnotę w międzyosobowych interakcjach, ale również w tekstach literackich i sztuce. W nawiązaniu do A. MacIntyre’a pojawia się również aspekt odpowiedzialności moralnej, bez której nie ma przecież wolności w kształtowaniu indywidualnej tożsamości (s. 80).

Kwestia odpowiedzialności moralnej podmiotu oczywiście nie pojawia się w pracy przypadkowo. Tożsamość, jako pewna strategia poznawczo-adaptacyjna do życia w społeczeństwie, w ujęciu prezentowanym przez B. Wojciechowskiego dostarcza

⁴ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389–405).

struktur umożliwiających nie tylko interpretację rzeczywistości, ale też jej aktywne kształtowanie. Należy tu podkreślić, że tożsamość jest niezbędna w projektowaniu i budowaniu przyszłości.

Część trzecia książki dotyczy autentycznej tożsamości. W tym kontekście B. Wojciechowski rozpatruje współczesne tendencje prowadzące do zdeformowanego ideału autentyczności, w których narratywizm jest łączony z relatywizmem norm moralnych. Autor zapożycza od Olgi Tokarczuk figurę momentu kairotycznego, wskazując na znaczenie ekscentryczności i spontaniczności transformacji tożsamości następującej wskutek przełomowego momentu w biografii, a nie długotrwałego procesu (s. 90 i nn.). Egzemplifikacją momentu kairotycznego we współczesnym społeczeństwie, a zwłaszcza w sferze relacji prawnych, są przywoływane w tej części pracy sprawy sądowe osób LGBTQ+.

W tej części autor podejmuje również kwestię ochrony stylów życia. Styl życia, ujęty jako *modus vivendi*, zbiór drobnych wyborów w codziennych interakcjach, stanowi bowiem sposób na kreowanie własnej tożsamości (s. 107 i nn.). Prawo do tożsamości przejawia się w uznaniu wielości form dobrego życia. Istotne jest zwłaszcza dla przedstawicieli grup wykluczonych, dla których rozpoznanie dociekania i rozpoznanie własnej tożsamości wiążą się z wymiernymi zmianami w sposobie życia czy sytuacji prawnej. Bartosz Wojciechowski przychylił się do poglądów Ch. Taylora, zgodnie z którymi przedstawicielom grup mniejszościowych należy się równy szacunek. Probierzem równości jest dostęp do tych samych możliwości, również prawnych, kształtowania własnego życia. Zauważa jednak, że autentyczne życie nie może przecież usprawiedliwiać okrucieństwa czy niegodziwości wobec innych, musi za to uwzględniać uznanie wobec nich i szacunek dla tego, co wspólne. Zatem postulat ochrony autentycznego stylu życia nie może uzasadniać np. rasizmu lub nadużyć na tle seksualnym.

W części czwartej B. Wojciechowski podnosi temat nowoczesnego prawa jako przestrzeni odkrywania autentycznej podmiotowości, bowiem jednostka zostaje upodmiotowiona poprzez przyznanie jej określonych praw i obowiązków, a także odpowiedzialności za swoje działania. Jednocześnie autor poddaje refleksji pogląd, w myśl którego prawo jest środkiem służącym podtrzymaniu porządku społecznego i relacji międzyludzkich (s. 119 i nn.). Sfera stosunków prawnych jest zewnętrzna w stosunku do sfery wewnętrznych poglądów, preferencji i intencji podmiotu, który w realizacji swoich zamierzeń musi też uwzględniać normy prawne, wynikające z nich ograniczenia i sposoby działania. Autor kontynuuje tu rozważania nad odpowiedzialnością, przywołując ontyczne warunki fenomenu odpowiedzialności według Romana Ingardena⁵.

Nawiązując do koncepcji Ronalda Dwokina i Jürgena Habermasa, zaznacza, że człowiek to również *homo iuridicus* (s. 120 i nn.). Wskazuje, że bycie podmiotem prawa jest zdaniem J. Habermasa naturalną cechą charakterystyczną człowieka, połączoną ze zdolnością do bycia uczestnikiem dyskursu, której człowiek daje wyraz

⁵ R. Ingarden, *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych*, w: *idem, Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.

w społeczeństwie obywatelskim ufundowanym na kooperacji jego członków⁶ dysponujących uznaniem prawnym.

W tym kontekście przedstawia różne iteracje trzech sfer relacji uznania, poczynając od Georga W.F. Hegla, a skończywszy na najnowszych ujęciach prezentowanych np. przez Marcina Byczyńskiego⁷. Zdaniem B. Wojciechowskiego brak uznania dla własnej tożsamości w bardzo znaczący sposób ogranicza możliwości jednostki do wypracowania szacunku dla samego siebie, co może pociągać dewaluację własnej opinii, a zatem utrudniać partycypację w dyskursie publicznym.

Powraca też wątek relacji podmiot – wspólnota. Autor zwraca uwagę na tworzenie się we współczesnym świecie „refleksyjnych wspólnot”, za przykład mogą służyć społeczność LGBTQ+ czy mniejszości etniczne, oparte na podobieństwie stylów życia i na wspólnie wyznawanych wartościach (s. 133 i nn.). Nawiązując do idei Ch. Taylora, wskazuje, że we współczesnym świecie prawa człowieka, prawa i wolności obywatela czy idea demokracji mogą stanowić zasób poglądów podzielanych przez duże grupy czy nawet przez całe społeczeństwa, na których opiera się wspólnota. Sfery normatywna i aksjologiczna mają tu bardzo duże znaczenie, bowiem konstytuują schematy wyznaczające sposób postępowania wobec innych i z innymi. Wszak posiadanie schematów działania moralnego jest również niezbywalnym warunkiem tożsamości.

Podsumowując, należy podkreślić, że wyrafinowane koncepcje filozoficzne są w recenzowanej pracy przedstawione w przystępny sposób, akcentujący sens i znaczenie toczących się przez ostatnie dwa stulecia debat oraz ich stawkę: kształtowanie się ludzkiej tożsamości. Prezentowane przez autora ujęcie jest w mojej opinii bardzo pomocne w klarownej konceptualizacji współczesnych problemów społecznych i etycznych. W książce jasno wybrzmiewa rola prawa jako tego, co stwarza przestrzeń, w której indywidualnie formułowana opowieść o własnej tożsamości może zostać wysłuchana i przez to spotkać się z uznaniem. Ponadto prowadzone przez autora dociekania na temat roli tożsamości w życiu podmiotu i warunków jej wytwarzania służą uzasadnieniu konieczności zapewnienia jej ochrony prawnej. Wyeksponowane zostały zwłaszcza moralne i etyczne aspekty posiadania tożsamości jako warunku jednocześnie wolności, społecznej i politycznej partycypacji oraz realizowania własnego ideału dobrego życia. Istotny w tym kontekście wątek zakorzenienia opowieści o samym sobie w relacjach z innymi, ze wspólnotą i z dostępnymi jednostce tekstami kultury nigdy nie zostaje zagubiony w toku rozważań.

Zdecydowanym atutem książki jest odniesienie tematyki tożsamości do konkretnych kwestii prawnych. Choć sam temat tożsamości narracyjnej w polskim piśmiennictwie naukowym był niejednokrotnie podejmowany, żeby wspomnieć choćby monografię Katarzyny Filutowskiej pt. *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość*.

⁶ Por. J. Dutka, *For a Future Free of Violence: Moral Competencies As a Means of Emancipation and Self-Empowerment*, „Ethics in Progress” 2017, vol. 8, no. 1, s. 226–227.

⁷ M.J. Byczyński, *Społeczne oraz instytucjonalne wymiary uznania w teorii Axela Honnetha*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.

*MacIntyre, Taylor, Ricoeur*⁸, to prezentowane przez B. Wojciechowskiego podejście ma charakter nowatorski. Oferuje ono czytelnikom interdyscyplinarne, ale klarowne opracowanie tego zagadnienia, zaś eksperci z dziedziny prawa mogą dzięki lekturze nabyć lepszego zrozumienia aspektów filozoficzno-teoretycznych.

Punkt, który wzbudził moje wątpliwości, to naturalizacja koncepcji płci biologicznej przywołanej w pracy w kontekście omawianej przez autora teorii *gender*, być może niezamierzona, bowiem jest to w tej części wywodu kwestia raczej peryferyjna.

Podnosząc kwestię osób transpłciowych, B. Wojciechowski wskazuje, że w wypadku tej grupy bardziej zasadne jest mówienie o rodzaju (*gender*) niż o płci (s. 92). Przez takie sformułowanie problemu umyka fakt, że pojęcie *gender* odnosi się w równym stopniu do osób cisplciowych jak do osób transpłciowych. Autor upraszcza rolę pojęcia *gender* w myśli feministycznej, wskazując, że ma ono na celu uwalnianie jednostki od determinizmu biologicznego (s. 92), zniekształca tym samym rozróżnienia na płć biologiczną i *gender*. Tymczasem należy podkreślić, że pojęcie *gender* zostało wprowadzone do dyskursu akademickiego dla ustabilizowania pojęcia *sex* (płci biologicznej) jako kategorii naturalnej, gdy, wraz z rozwojem nauki, biologiczna rzeczywistość człowieka okazała się wielopoziomowa, złożona, a przez to płynna⁹. Trzeba zaznaczyć, że autor zdaje sobie sprawę z istnienia dyskursu feministycznego dotyczącego tego problemu, nawiązuje wszak do książki Toril Moi¹⁰. Mimo to zasadniczo przyjmuje płć biologiczną jako wrodzony atrybut jednostki, implikując jej esencjonalny charakter w odróżnieniu od kulturowo skonstruowanej i zmiennej *gender* (s. 92 i nn.). Tymczasem analizy feministyczne problematyzują również samą koncepcję płci biologicznej¹¹. Płć biologiczna przestaje jawić się jako prosty bezsporny fakt, lecz jest rozumiana jako koncepcja na gruncie nauk biologicznych, której różne definicje ujmują obserwowane prawidłowości poprzez ukształtowane kulturowo wzorce. Bynajmniej nie musi to implikować negacji fizjologicznych różnic między ciałami poszczególnych jednostek ludzkich, lecz pozwala na postawienie tezy, że konsekwencje przypisanych tym różnicom znaczeń mogą być równie lub nawet bardziej istotne niż te różnice same w sobie, zarówno w kształtowaniu życia poszczególnych jednostek, jak i warunkowaniu stosunków społecznych. Określenie płci biologicznej jednostki jest zatem aktem nadania znaczenia¹². Myślę, że warto doprecyzować tę kwestię, ponieważ u czytelników niezaznajomionych z problematyką *genderową* przedstawienie tego zagadnienia

⁸ K. Filutowska, *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość. MacIntyre, Taylor, Ricoeur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.

⁹ A. Fausto-Sterling, *Gender/sex, sexual orientation, and identity are in the body: How did they get there?*, „The Journal of Sex Research” 2019, vol. 56, no. 4–5, s. 530–531.

¹⁰ T. Moi, *What is a Woman? And Other Essays*, Oxford University Press, Oxford – New York 1999. W recenzowanej publikacji wkradł się drobny błąd redakcyjny – nazwisko autorki w odwołaniach pojawia się jako T. Moril (s. 93 i 176).

¹¹ J. Butler, *Undoing gender*, Routledge, New York – London 2004, s. 186 i nn.

¹² R. Ziemińska, *Teoria feministyczna a niebinarne pojęcie płci*, „Avant. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej” 2020, vol. 11, nr 3, s. 3.

w recenzowanej publikacji może spowodować lub wzmocnić szeroko rozpowszechnione nieporozumienia.

Pomimo tej drobnej uwagi krytycznej pozycja zdecydowanie zasługuje na polecenie zarówno doświadczonym badaczom pragnącym poszerzyć swoje horyzonty, jak i czytelnikom, którzy dopiero niedawno rozpoczęli swoją akademicką przygodę, gdyż prezentacja problemów jest bardzo przejrzysta, a język wyróżnia się lekkością.

Literatura

- Butler J., *Undoing gender*, Routledge, New York – London 2004.
- Byczyński M.J., *Społeczne oraz instytucjonalne wymiary uznania w teorii Axela Honnetha*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Dutka J., *For a Future Free of Violence: Moral Competencies As a Means of Emancipation and Self-Empowerment*, „Ethics in Progress” 2017, vol. 8, no. 1, s. 225–240.
- Fausto-Sterling A., *Gender/sex, sexual orientation, and identity are in the body: How did they get there?*, „The Journal of Sex Research” 2019, vol. 56, no. 4–5, s. 529–555.
- Filutowska K., *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość. MacIntyre, Taylor, Ricoeur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.
- Fraser N., *Justice Interruptus. Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*, Routledge, New York 1997.
- Ingarden R., *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych*, w: *idem, Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.
- Moi T., *What is a woman? And other essays*, Oxford University Press, Oxford – New York 1999.
- Tokarczuk O., *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020.
- Ziemińska R., *Teoria feministyczna a niebinarne pojęcie płci*, „Avant. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej” 2020, vol. 11, nr 3, s. 1–18.
- Zirk-Sadowski M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.